RANG NOMLARINING DENOTATIV VA KONNOTATIV MA'NOLARI LINGVOKULTUROLOGIK ASOSLARI

Xayitova Dilshoda Murodjonovna
Toshkent xalqaro moliyaviy
boshqaruv va texnologiyalar universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23118576

Annotatsiya. Ushbu maqolada rang nomlarining (kolorativ leksika) tildagi denotativ va konnotativ ma'nolari tabiati lingvokulturogik hamda kognitiv tilshunoslik prizmasi orqali tadqiq etiladi. Rang bildirish obektiv voqelikni aks ettirish vositasi (denotatsiya) bo'lish bilan birga, asrlar davomida xalqning mifologik, estetik, ijtimoiy qarashlari va milliy dunyoqarashini ifodalovchi emotsional-ekspressiv (konnotatsiya) bo'yoqlarni ham o'zida mujassam etgan. Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlar, maqollar va barqaror birikmalar asosida oq, qora, qizil, ko'k kabi asosiy rang nomlarining semantik maydonlari qiyosiy tahlil qilinadi, ularning madaniyatlararo muloqot va tarjimashunoslikdagi o'rni yoritiladi.
Kalit so'zlar: kolorativ leksika, denotatsiya, konnotatsiya, lingvokultrologiya, semantik maydon, frazeologizm, milliy-madaniy kod, metafora.

Abstract. This article explores the nature of denotative and connotative meanings of color terms (colorative lexicon) in language through the prism of linguoculturology and cognitive linguistics. Color naming is not only a means of reflecting objective reality (denotation), but over centuries, it has also embodied emotional-expressive overtones (connotation) representing the mythological, aesthetic, social views, and national worldview of a people. Based on phraseological units, proverbs, and idioms in Uzbek and English, the semantic fields of basic color terms such as white, black, red, and blue are comparatively analyzed, and their role in intercultural communication and translation studies is highlighted.
Keywords: color lexicon, denotation, connotation, linguoculturology, semantic field, phraseology, cultural code, metaphor.

Аннотация. В данной статье исследуется природа денотативных и коннотативных значений цветообозначений (колоративной лексики) в языке через призму лингвокультурологии и когнитивной лингвистики. Обозначение цвета является не только средством отражения объективной реальности (денотация), но и на протяжении веков воплощает в себе эмоционально-экспрессивные оттенки (коннотация), отражающие мифологические, эстетические, социальные взгляды и национальное мировоззрение народа. На основе фразеологизмов, пословиц и идиом в узбекском и английском языках проводится сравнительный анализ семантических полей основных цветообозначений, таких как белый, черный, красный, синий, и освещается их роль в межкультурной коммуникации и переводоведении.
Ключевые слова: колоративная лексика, денотация, коннотация, лингвокультурология, семантическое поле, фразеология, культурный код, метафора.

Kirish (Introduction)

Til shunchaki axborot uzatish vositasi emas, balki muayyan millat dunyoqarashi, madaniyati va ruhiyatini aks ettiruvchi ko‘zgudir. Antropotsentrik tilshunoslik va lingvokultrologiyaning shakllanishi til birliklarining inson omili va milliy madaniyat bilan aloqadorligini o‘rganishni yangi bosqichga olib chiqdi. Bunday tizimli tadqiq etiladigan sohalardan biri kolorativ leksika, ya’ni rang nomlaridir. Ranglar inson idrokining eng fundamental elementlaridan biri bo‘lib, borliqdagi predmetlarning vizual xususiyatlarini tasvirlaydi. Biroq rang nomlari tilda nafaqat real obektiv ma’noni (denotatsiya), balki chuqur ramziy, ko‘chma va hissiy-baholovchi ma’nolarni (konnotatsiya) ham tashiydi [1].

Rang nomlarining semantik strukturasi murakkab tuzilishga ega. Denotativ ma’no rangning fizik tabiati va to‘lqin uzunligi bilan bog‘liq bo‘lib, universal xarakterga ega. Masalan, “oq” rang yorug‘lik spektrining barcha ranglarini o‘zida aks ettirgan neytral rangni anglatsa, uning konnotativ qobig‘i milliy-madaniy omillar ta’sirida mutlaqo o‘zgarishi, turli xalqlarda turlicha semantik assotsiatsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin [2]. Ushbu maqolada rang nomlarining denotativ va konnotativ ma’nolari lingvokultrologik hamda qiyosiy jihatdan tadqiq qilinadi.

Metodologiya va Adabiyotlar tahlili (Methodology and Literature Review)

Rang nomlarining tillardagi genezisi va semantik tabiati jahon tilshunosligida uzoq yillardan beri bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelmoqda. XX asrning ikkinchi yarmida Brent Berlin va Pol Kay o‘zlarining fundamental tadqiqotlarida rang nomlarining evolyutsion rivojlanish qonuniyatlarini va universal bazaviy ranglar tizimini taklif etdilar [3]. Ularning fikricha, barcha madaniyatlarda ranglarni idrok etish va ularni til birliklari sifatida kodlash ma’lum bir universal bosqichlardan o‘tadi.

Kognitiv va madaniy tilshunoslik sohasida Anna Vejbitskaya lingvistik universalshunoslik nuqtayi nazaridan yondashib, rang nomlarining semantikasini insonning tabiat bilan bo‘lgan birlamchi muloqoti (quyosh, olov, osmon, qon, o‘t-o‘lan) orqali asoslaydi [4]. Rus tilshunosligida Y.D. Apresyan konnotatsiya tushunchasini so‘zning pragmatik va madaniy komponenti sifatida baholab, uning tilning milliy manzarasini shakllantirishdagi o‘rnini ko‘rsatib o‘tgan [5]. O‘zbek tilshunosligida rang leksikasi asosan leksik-semantik tizim va frazeologizmlar tarkibida o‘rganilgan bo‘lib, H. Ne’matov va B. Mengliyev kabi olimlarning tadqiqotlarida so‘z ma’no taraqqiyoti hamda uning kognitiv asoslari tahlil qilingan [6].

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tipologik, komponent tahlil (komponentni semalarga ajratish) va konseptual tahlil metodlaridan foydalanildi. O‘zbek va ingliz tillaridagi kolorativ frazeologizmlar o‘zaro qiyoslanib, ularning madaniy kod sifatidagi tabiati aniqlandi.

Asosiy qism va Natijalar (Main part and results)

Rang nomining denotativ ma’nosi — bu uning bevosita predmetga yo‘naltirilgan, uni borliqdagi boshqa elementlardan ajratib turuvchi asosiy signalidir. Konnotativ ma’no esa asosiy ma’noga qo‘shimcha tarzda yuklanadigan, emotsionallik, ekspressivlik, baholash va milliy-madaniy komponentlarni o‘z ichiga oluvchi semantik qatlamdir [7]. Quyida o‘zbek va ingliz tillaridagi asosiy rang komponentli birliklarni tahlil qilamiz:

1. Oq (White) rang semantikasi. Denotativ jihatdan oq qor yoki sutning rangidir. Konnotativ sathda har ikki tilda ham ijobiylik, tozalik va begunohlik ramzidir. O‘zbek madaniyatida «oq» konsepti nihoyatda keng ijobiy yukka ega: oq yo‘l (ezgu tilak), oq ko‘ngil (soddadil, samimiy), sut bilan kirgan jon (ezgulik). Ingliz tilida ham «white lie» (begunoh yolg‘on, birovga zarar keltirmaydigan), «as white as sheet» (qo‘rquvdan oqarib ketish) kabi birikmalar mavjud [8].

2. Qora (Black) rang semantikasi. Denotativ ma’nosi yorug‘likning mutlaqo yo‘qligidir. Konnotativ jihatdan qora rang deyarli universal salbiy ma’noga ega: motam, yomonlik, xavf. Biroq o‘zbek tilida qora so‘zining o‘ziga xos konnotatsiyalari bor, u nafaqat salbiy (qora kun, qora niyat), balki buyuklik, zichlik yoki tayanch ma’nosini ham beradi: qora xalq (oddiy xalq, ommaviy xalq), ko‘z qorachig‘idek asramoq (eng aziz narsa). Ingliz tilida esa qora rang ko‘proq noqonuniylik va tushkunlikni bildiradi: «black market» (yashirin bozor), «black sheep» (oilaning sharmandasi, yaramas a’zosi), «blackmail» (shantaj) [8, 9].

3. Qizil (Red) rang semantikasi. Denotativ ma’nosi qon rangidir. Konnotativ ma’nosi ingliz tilida asosan tajovuzkorlik, xavf va taqiqni anglatsa («red tape» – byurokratiya; «red flag» – xavf signali), o‘zbek tilida ko‘proq go‘zallik, yoshlik va tantanani ifodalaydi (qizil yuz, kelinchakning qizil libosi).

1-jadval. Rang nomlarining denotativ va konnotativ ma’nolari qiyosiy tahlili

Rang nomi	Denotativ ma’nosi	O‘zbek tilidagi konnotatsiyasi	Ingliz tilidagi konnotatsiyasi
Oq (White)	Sut yoki qor rangi; eng yuqori yorug‘lik spektri.	Poklik, yaxshi niyat, baxt, halollik («oq ko‘ngil»).	Begunohlik, tozalik, qo‘rquv («white lie», «white as a sheet»).
Qora (Black)	Yorug‘likning yo‘qligi; eng to‘q rang.	Motam, yomonlik; shuningdek tayanch, buyuklik, oddiylik («qora xalq»).	Noqonuniylik, sharmandalik, qayg‘u («black market», «black sheep»).
Qizil (Red)	Qon va olov rangi; spektrning chekka qismi.	Go‘zallik, yoshlik, quvonch, tantana, boylik.	Xavf, tajovuzkorlik, g‘azab, byurokratiya («red tape»).
Ko‘k / Yashil (Blue / Green)	Osmon va tabiat rangi.	Yashil – hayot, poklik, islom; Ko‘k – motam (tarixiy), cheksizlik.	Blue – tushkunlik, g‘amginlik («feel blue»); Green – tajribasizlik, hasad.

Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, rang nomlari tilda shunchaki predmet ko‘rinishini ifodalovchi neytral birliklar emas. Ularning denotativ ma’nolari universal xarakterga ega bo‘lsa-da, konnotativ ma’nolari har bir xalqning milliy dunyoqarashi, yashash tarzi va tarixiy tajribasi asosida shakllanadigan o‘ziga xos madaniy koddir. Tillarni qiyoslab o‘rganish rang nomlari konnotatsiyasining milliy o‘ziga xosligini yorqin ko‘rsatib beradi. Ushbu qonuniyatlarni bilish nafaqat tilshunoslik uchun, balki madaniyatlararo muloqot va badiiy tarjima jarayonida semantik nomutanosibliklarning oldini olishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. – University of California Press, 1969.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1995
3. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
6. Рахматуллаев Ш. Узбек тилининг изохли фразеологик лугати. – Тошкент: Укитувчи, 1978.
7. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.